

Joodse gemeenten, instellingen en organisaties

Jean-Philippe Schreiber

1. Bibliografie

- ABICHT (L.). *De Joden van België*. Amsterdam-Antwerpen, 1994.
- BRACHFELD (S.). *Uw Joodse buurman*. Antwerpen-Amsterdam, 1975 en 1987².
- DEOM (J.), DICKSCHEN (B.), MASSANGE (C.), SCHREIBER (J.-Ph.). *Les Juifs en Belgique. Guide bibliographique*. Brussel, 2007.
- SAERENS (L.). *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*. Tiel, 2000.
- SÄGESSER (C.). Les structures du monde juif en Belgique, in *CH CRISP*, 1998, nr. 1615.
- SCHMIDT (E.). *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen in woord en beeld*. Antwerpen-Amsterdam, 1994².
- SCHREIBER (J.-Ph.). *Politique et religion: le Consistoire central israélite de Belgique au XIXe siècle*. Brussel, 1995.
- SCHREIBER (J.-Ph.). *Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique. Figures du judaïsme belge. XIXe-XXe siècles*. Brussel, 2002.
- VAN DOORSLAER (R.). *Kinderen van het Getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*. Antwerpen-Gent, 1996.

2. Historisch overzicht

2.1. De Israëlitische eredienst

In onze gewesten verkregen de joden de burgerlijke gelijkheid in 1795, tijdens de Franse revolutionaire bezetting. Die gelijkheid werd impliciet bevestigd door het Hollandse regime en daarna door de Belgische Grondwet. De laatste wettelijke discriminatie ten opzichte van de joden verdween in 1836, toen het Hof van Cassatie de verplichting afschafte in de rechtbank de eed *more judaico* af te leggen, een schijnaanroeping van de godheid die onder het Ancien Régime aan de joden werd opgelegd.

Om de organisatie van de Israëlitische eredienst en de verhouding met de Staat te regelen voerde Napoleon in 1808 bij decreet het zogenaamde *consistoriale systeem* in. Deze streng gecentraliseerde structuur, in niets te vergelijken met die van het Ancien Régime, vormde de grondslag van het systeem dat vandaag in België en in verschillende andere West-Europese landen wordt toegepast. Ten

tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830), toen België onder de Nederlandse kroon viel, bleef de Israëlitische eredienst op dezelfde principes berusten. Hoewel aangeduid door een andere benaming, werd het consistoriaal systeem behouden net als de verplichte belasting voor joden. Er volgde ook een reeks voorschriften die systematisch zowel de geestelijke als de wereldlijke aspecten van het sterk gecentraliseerde joodse gemeenschapsleven bepaalden.

De doorslaggevende vernieuwing van het Belgisch grondwettelijk regime was de vrijheid van eredienst. Dit werd het begin van een nieuw tijdperk voor het Belgische jodendom, dat scherp contrasteerde met de toestand voor de emancipatie. Met beide handen grepen de leiders van de joodse gemeenschap de geboden kans: ze konden zich op zelfstandige wijze organiseren, niet meer op basis van gedoogde autonomie, maar wel van effectieve vrijheid.

Het *Centraal Israëlitisch Consistorie*, opgericht in 1832, en de Israëlitische Gemeenten, die zich na de onafhankelijkheid geleidelijk aan reorganiseerden, baseerden hun wettelijk bestaan op de decreten van 1808. Hoewel het Consistorie steeds werd beschouwd als de hoogste autoriteit van de Israëlitische eredienst, zowel door de Gemeenten als door de Staat, ging het slechts om een *feitelijke* erkenning. Voor 1871 werd die rol door geen enkele officiële beslissing wettelijk bekrachtigd. De toepassingsbesluiten op de wet op de kerkfabrieken van 1870, die aan de verschillende erkende erediensten een gelijke behandeling verzekerden, voorzagen een louter impliciete erkenning. In het administratieve vlak werd het Consistorie voortaan gelijkgesteld met het diocesaan hoofd in de katholieke Kerk, maar het bleef een privévereniging waarvan de juridische vorm sedert 1927 een vzw is.

Niet lang na de Belgische onafhankelijkheid werden ook de Israëlitische gemeenten *de facto* erkend door de overheid, die hen subsidies toekende en de wedden van hun bedienaars gedeeltelijk betaalde. Een wettelijke erkenning kwam er met het KB van 1876 over de inrichting van bestuursraden voor de joodse gemeenten (naar het voorbeeld van de kerkfabrieken).

Als gevolg van de KB's van 1871 en 1876 tot uitvoering van de wet op het tijdelijke der erediensten (gewijzigd in 1928 en door de bepalingen volgend op de bijzondere wet van 2001 die o.a. het beheer van het tijdelijke van de erkende erediensten overhevelt naar de gewesten) hebben de bestuursraden van de joodse gemeenten vandaag een rechtspersoonlijkheid en volgen ze dezelfde boekhoudkundige voorschriften als de kerkfabrieken.

Hoewel de artikels BAUDIN (T.). L'organisation du culte israélite de Belgique, in *Res Publica*, 1963, nr. 1, p. 37-47, en BERMAN (D.). L'organisation israélite, in *L'Encyclopédie Belge*, Brussel, 1933, p. 128-132, resp. wat ontoereikend en wat verouderd zijn, bieden ze toch een algemeen overzicht. Het artikel van SCHREIBER (J.-Ph.). La Belgique, le judaïsme et les Juifs, in *Etat laïque et société plurielle*. Brussel, 1997, p. 94-103, handelt over de structuur en de evolutie van het Belgisch jodendom.

2.1.1. *Centraal Israëlitisch Consistorie van België (CICB)*

Het in maart 1832 opgerichte Centraal Israëlitisch Consistorie vertegenwoordigt en verdedigt de materiële belangen van de Israëlitische eredienst bij de over-

heid. Het beslist over de benoeming van de bedienaars (rabbijnen en officianten) die door de Israëlitische gemeenten zijn aangeduid, over de budgetten, de rekeningen en de reglementering binnen de gemeenten. Verder benoemt het CICB de inspecteurs en de leraren Israëlitische godsdienst in het gemeenschapsonderwijs binnen de verschillende gemeenschappen, provincies en gemeenten. Tot slot houdt het Consistorie zich de laatste decennia *de facto* bezig met cultuur, onderwijs, de herdenking van het verleden en het beheer van het patrimonium binnen de joodse gemeenschappen.

Naast de opperrabbin van België, de geestelijke leider belast met het toezicht op de uitoefening van de eredienst en van het religieus onderwijs, bestaat het Consistorie uit vertegenwoordigers verkozen door de algemene ledenvergadering van elk van de vertegenwoordigde Gemeenten, *a rato* van hun belangrijkheid. De voorzitter van het Consistorie is altijd een leek. Sinds 1978 wordt de functie van opperrabbin niet meer ingevuld; vandaag wordt ze uitgeoefend door vier opperrabbijnen, waarvan er één lid is van het Consistorie. Anno 2009 zijn er zeventien Israëlitische gemeenten door de Belgische overheid erkend die genieten van de financiële steun van de Staat (die de bedienaars van de eredienst betaalt) en vertegenwoordigd zijn in het Consistorie: met name zeven gemeenten in Brussel (17 afgevaardigden), drie in Antwerpen (13 afgevaardigden), één in Aarlen, Charleroi, Gent, Luik, Waterloo, Knokke en Oostende (samen goed voor 7 afgevaardigden).

Het boek van FRANCOTTE (J.-P.). *Les relations de la communauté israélite de Belgique avec le pouvoir central, 1830-1940*. Brussel, 1972, biedt een historisch overzicht van de betrekkingen tussen het Consistorie en de overheid. Achteraan in het boek zijn een aantal archiefstukken opgenomen. SCHREIBER (J.-Ph.). *Politique et religion: le Consistoire central israélite de Belgique au XIXe siècle, op. cit.* is een gedetailleerde studie over de politiek-religieuze inslag en de structuur van het Consistorie.

2.1.2. Leden van het Consistorie

Onder het Hollandse bewind telde België zes Israëlitische gemeenten, met name die van Brussel, Antwerpen, Luik, Gent, Aarlen en Bergen. Die laatste verdween al snel om plaats te maken voor de joodse gemeente van Namen. De eerste vijf gemeenten ontvingen van de pas opgerichte Belgische staat subsidies en in 1876 volgde ook een officiële erkenning. Namen kwam hiervoor niet in aanmerking; de gemeente verdween begin 20^e eeuw. Alleen de Brusselse, Antwerpse en Luikse joodse gemeenschap breidden aanzienlijk uit. Reeds aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog groepeerden de hoofdstad en de metropool de meerderheid van het Belgisch jodendom, zoals nu trouwens nog het geval is. Zie ook: SCHREIBER (J.-Ph.). *L'immigration juive en Belgique du moyen âge à la Première Guerre mondiale*. Brussel, 1996.

In 1904 werd de gemeente van Oostende erkend door de Staat, die haar hetzelfde wettelijke bestaan toekende als de gemeenten die in 1876 erkend werden. In 1910 gebeurde hetzelfde voor de orthodoxe gemeente *Machsike Hadass* van Antwerpen – de “zuilen van de wet” – en voor de orthodoxe Brusselse gemeente van Achkenaz-Polen-ritus.

De Portugees-joodse gemeente van Antwerpen (vandaag *Beth Moshe*) met haar typisch Zuid-Europese gebruiken werd in hetzelfde jaar erkend; de uit Midden- en Oost-Europa afkomstige Asjkenazische gemeente van Borgerhout in 1913. Tussen 1904 en 1913 verdubbelde met andere woorden het aantal erkende gemeenten. Na de Eerste Wereldoorlog verdween de joodse gemeente van Borgerhout; in Charleroi verscheen een nieuwe gemeente (1928). Ten slotte werden na de Tweede Wereldoorlog de volgende gemeenten erkend: de Sefardische gemeente van Brussel (1958), de orthodoxe gemeenten van Schaarbeek (1963), Sint-Gillis (1971) en Ukkel-Vorst (*Maale*, 1979). Recent nog konden de Israëlitische gemeenten van Waterloo en Zuid-Brabant op erkenning rekenen (1992), alsook de joodse gemeente van Knokke-Heist (*Adath Yisrael*, 1998) en de *Chaaré-Tzion* van Brussel (2007). In 1980 telden de door het Consistorie erkende joodse gemeenten naar schatting ongeveer 4500 gezinshoofden, goed voor de helft van de joodse bevolking in België. Ondanks de bij wet bepaalde uniforme structuur behouden de joodse gemeenten hun specifieke eigenheid als religieuze instelling: sommige lijken haast congregaties, andere vormen veeleer gemeenschappen in de ruime zin van het woord.

Om de religieuze belangen van hun leden te behartigen, hebben de verschillende gemeenten specifieke verenigingen opgericht, zoals begrafenisverenigingen, allerlei stichtingen, liefdadigheidsinstellingen, sociale diensten, scholen die voltijds joods onderwijs of bijkomende godsdienstlessen aanbieden, enz. De verenigingen moeten de uitoefening van de Israëlitische eredienst mogelijk maken (zoals de rituele slachting, de rituele baden, het joodse huwelijk, enz.) en bv. synagogen, gebeds- en studieruimten inrichten, of daartoe bijdragen.

2.1.2.1. Antwerpen

De Israelitische gemeente van Antwerpen ontstond uit de fusie van de oorspronkelijke gemeente met de eredienstvereniging *Shomre Hadass* (“de bewakers van het geloof”), opgericht in 1920 op initiatief van de religieuze zionistische beweging. Ze profileert zich als orthodox en modern tegelijk. Haar orthodoxe karakter vertaalt zich in het strikt naleven van de religieuze voorschriften. Naast haar orthodoxe leden, wordt de orthodoxe gemeente *Machsike Hadass* van haar kant gestimuleerd door diepgelovige autonome groeperingen, de *chassidim*, die ondergeschikt blijven aan de gemeente voor de uitoefening van zekere religieuze gebruiken. Onder hen zijn er zogenaamde *chassidim* van Wischnitz, Bobow, Gur, Przeworsk, Lubavitch, Chorkov en vooral Belz. Ze werden beschreven in het werk van GUTWIRTH (J.). *Vie juive traditionnelle (ethnologie d'une communauté hassidique)*. Parijs, 1970.

Over het algemeen begraven de drie erkende joodse gemeenten in Antwerpen (de Israëlitische, de orthodoxe en de Portugese) hun leden op het joodse kerkhof van Putte in Nederland. Naar aanleiding van haar 100-jarige bestaan publiceerde de Frechie-Stichting (de begrafenisvereniging die een deel van deze begraafplaats beheert) de bundel *Frechie-Stichting Israëlitische Begrafenis Vereniging – Antwerpen, 1884-1984*. Antwerpen, 1984. Over het herstel van deze gemeenschappen na de oorlog: VANDEN DAELEN (V.). *Laten we hun lied verder zingen: de heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)*. Amsterdam, 2008.

2.1.2.2. Brussel

Ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de Grote Synagoge, het gebedshuis van de Israëlitische Gemeente van Brussel in de Regentschapsstraat, werd de volgende publicatie uitgebracht: *La Grande Synagogue de Bruxelles. Contributions à l'histoire des Juifs de Bruxelles, 1878-1978*. Brussel, 1978 (2e uitgave, 1995). PIERRET (P.). *Mémoires, mentalités religieuses, art funéraire: la partie juive du cimetière du Dieweg à Bruxelles, 19e-20e siècles*. Leuven-Parijs, 2005, heeft het over de interactie, binnen die gemeente, tussen mentaliteiten en begrafenispraktijken.

Naast de Israëlitische gemeente van Brussel zijn er nog vier orthodoxe gemeenten in Anderlecht (1910), Schaarbeek (*Naavat Shalom*, 1963), Sint-Gillis (1971) en Ukkel-Vorst (*Maale*, 1979), waarvan die in Anderlecht de belangrijkste is. Ze is verantwoordelijk voor de rabbinale rechtbank en de kasjroet in Brussel (joodse spijswetten, bepalingen voor wat koosjer is en dus geschikt voor consumptie, met o.a. voorschriften voor de rituele slachting). Hier kent de *Lubavitch*-beweging de grootste aanhang. Buiten FREIFELD (E.). *La communauté séfardite de Bruxelles*. Brussel, niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling ISTI, 1972, is aan de Sefardische gemeenschap van Brussel geen enkele studie gewijd.

2.1.2.3. Andere gemeenten

Over de joodse gemeenschap van Luik bestaat er een licentiaatsverhandeling: BOK (W.). *Aspects de la communauté juive de Liège*. Luik, Universiteit van Luik, 1959. Het volgende boek gaat over de joodse gemeente van Aarlen in de 19e eeuw: BURNOTTE (A.). *Juifs en pays d'Arlon. Une communauté au XIXe siècle*. Brussel, 2005.

Verder zijn ook de volgende catalogi nuttig, verschenen ter gelegenheid van twee tentoonstellingen: *Joodse sporen in Oostende*. Antwerpen, 2000 en *Traces juives au pays d'Arlon (XIXe-XXe siècles)*, in *Bulletin trimestriel de l'Institut archéologique du Luxembourg-Arlon*, 2005, nrs. 3-4.

Over de gemeenschappen van Gent, Charleroi, Knokke en Waterloo zijn tot dusver geen noemenswaardige publicaties verschenen.

2.1.3. Niet-aangesloten gemeenten

Wegens de overheersende invloed van de orthodoxen in zijn schoot, heeft het Consistorie steeds geweigerd de *Union Libérale Israélite* te erkennen, een religieuze vereniging gesticht te Brussel in 1966 en verbonden met de hervormde Amerikaanse beweging. In 1995 werd ze echter erkend per KB, onder de naam van Liberale Israelitische Gemeente *Beth Hillel* – enige in dat geval buiten het consistoriale netwerk. Hierover bestaat geen enkele studie.

In de volgende artikelen komt de geschiedenis van het liberale Jodendom in België aan bod:

SCHREIBER (J.-Ph.). Un rabbin dans le siècle. Elie Aristide Astruc, Grand-Rabbin de Belgique de 1866 à 1879, in *Bijdragen. Tijdschrift voor filosofie en theologie – International Journal in Philosophy and Theology*, 1992, nr. 1, p. 2-22.

SCHREIBER (J.-Ph.). Quelques aspects du libéralisme juif en Belgique au XIXe siècle, in *Problèmes d'Histoire des Religions*, 1992, nr. 2, p. 163-182.

In Brussel is de Lubavitch-stroming vertegenwoordigd door de Gemeente *Beth 'Habad – Loubavitch* van Sint-Gillis. Bovendien voorziet het Consistorie niet in de rechtstreekse erkenning van een aantal Antwerpse religieuze groeperingen, die evenmin genieten van de wettelijke erkenning. Het gaat vooral om de *chassidische* groepen Szatmar, Wischnitz, Gur, Chorkov, Lubavitch, Przeworsk en Bobow, waarvan de belangen verdedigd worden door de erkende orthodoxe Gemeente *Machsike Hadass*, alsook de groep van de *chassidim* van Belz.

2.2. Het Joodse onderwijs

2.2.1. Joodse scholen

In Antwerpen bestaat de lagere en secundaire school *Tachkemoni* sinds 1920. De *Yavne*-school (1978) van de religieus-sionistische Mizrahi biedt eveneens een volledig onderwijsprogramma aan, erkend sinds 1981. Zie RYDELL (H.). *Historiek van de Tachkemonischool, 1920-1970*, niet gepubliceerd. Binnen de orthodoxe strekking bestaan de volgende scholen: de *Jesode Hatorah* (Gesubsidieerde Israëlitische Jongensschool en Atheneum, 1903), *Beth Jacob* (Gesubsidieerde Israëlitische Meisjesschool en Atheneum) met een basisschool (1923), een middenschool, een technische school (1937) en een normaalschool (seminarie *Beth-Jacob* en Middelbare Normaalschool voor Leraressen) en de school voor bijzonder lager en secundair onderwijs *Tikvatenu* in Berchem (1986). Zie ook PERL (S.), ed. *100 jaar Jesode-Hatorah – Beth-Jacob, 1895-1995*. Antwerpen-Rotterdam, 1995. Tot slot is er in Wilrijk het Hoger Instituut voor Joodse Wetenschappen en Seminarie voor Jongens (*Jeschiva Etz Chaïm*, gesticht in 1929 te Heide). Er zijn in Antwerpen ook een aantal chassidische scholen als de *Mosdos Chasidei Belz* voor jongens en de *Belz Benot Jerusalem* voor meisjes; de *'Heder Wischnitz*, de *Kolel Bobow*, de *Thora Vejiraschool*, enz.

Tussen 1879 en 1947 bestond er in Brussel geen voltijds Joods basisonderwijs. In 1947 richtte de orthodoxe gemeente van Brussel de Israëlitische *Bet Sefer Klali*-school op, die later ook de steun kreeg van de belangrijkste Israëlitische gemeente die zich ondertussen openstelde voor een pluralistische opvatting van de joodse aanhang. In 1959 werd er een atheneum aan toegevoegd, namelijk *Maimonide*. Binnen het Joodse lekenonderwijs werden na 1967 de lagere school en het atheneum *Ganenou* opgericht en in 1978 de lagere school *Beth Aviv*. Al deze scholen vallen onder het vrij gesubsidieerd onderwijs.

Tot zover de scholen die in ons land voltijds Joods onderwijs aanbieden. Verder zijn er o.a. in Brussel en Antwerpen scholen die bijkomend onderwijs, aanvullende godsdienstopleidingen of Israëlitische godsdienstlessen in de officiële instellingen aanbieden. BRACHFELD (S.). *Het joods onderwijs in België*. Borgerhout, 1966, houdt in zijn nieuwe editie geen rekening met de recente veranderingen binnen het Joodse onderwijs in België. Het artikel van SCHREIBER (J.-Ph.). *Het joods onderwijs in België (1820-1914)*, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2005, nr. 6, p. 277-292, behandelt enkel de 19e eeuw. Voor meer informatie over het Joodse onderwijs tijdens de Duitse bezetting, zie: DICKSCHEN (B.). *L'école en sursis. La scolarisation des enfants juifs pendant la guerre*. Brussel, 2006.

2.2.2. Studiecentra en musea

In het *Institut d'Etudes du Judaïsme* aan de ULB (Brussel) zijn archieven en een bibliotheek ondergebracht; zie BAESSENS (V.). *Dix années d'activités de l'Institut Martin Buber, 1972-1982*. Brussel, 1984. De Antwerpse tegenhanger hiervan is het Instituut voor Joodse Studies, dat deel uitmaakt van de Universiteit Antwerpen. Er zijn ook verschillende Joodse musea in België: het Joods Museum van België in Brussel, dat een periodiek bulletin publiceert (*Musée Juif de Belgique*), het Joods Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen, het *Musée Serge Kruglanski* van de Israëlitische gemeente in Luik, enz. Het *Institut de la Mémoire audio-visuelle juive* (IMAJ) in Brussel beschikt over een uitgebreide beeldbank over het Jodendom.

2.3. Joodse organisaties

Het begrip “Jodendom” omvat veel meer dan alleen de joodse eredienst en zijn contacten met de overheid; het is een veel ruimer, sociologisch gegeven. Niettemin werden enkel het Consistorie en de religieuze gemeenten erkend door de Belgische Staat, in overeenstemming met de grondwettelijke principes.

Hoewel verschillende Joodse instanties sinds een kwarteeuw het Belgische Jodendom een politieke stem trachten te geven, onderhouden die alleen *de facto* en niet *de jure* contacten met de overheid. Het zou dus bijzonder verengend zijn enkel oog te hebben voor de religieuze dimensie van de joodse aanwezigheid in België. Sinds het einde van de 19^e eeuw is er naast het sociaal-religieuze leven binnen de gemeenschappen sprake van een druk cultureel, sociaal en politiek leven. De heersende nationale en sociale ideologieën, de leefomstandigheden van de Joodse immigranten tussen 1880 en 1960, de integratie van de Joodse gemeenschappen in de steden, hun voertaal, het politieke, sociale en culturele leven, de vele verenigingen, de solidariteitswerking binnen de gemeenschappen, enz.: stuk voor stuk zijn het factoren die de Joodse gemeenschap in België (vooral vanaf het interbellum) mee hebben bepaald. Ze verklaren haar complexe, moeilijk af te bakenen identiteit en versnipperde structuur die tot op heden bestaan. De houding tegenover de maatregelen van de bezetting door de nazi's, en met name de tegenstelling tussen verzet en gelatenheid, zorgde voor een sterke interne verdeling, die ook na de oorlog verder leefde en die tot op heden voor spanningen zorgt, ontstaan uit een verschillende visie op de *herinnering* aan deze dramatische periode.

De huidige joodse gemeenschap beperkt zich dus niet tot een louter religieuze aanhang. Ze drukt zich ook uit door een levendige wereld van organisaties, vooral van culturele en sociale aard, die bepaald worden door zeer diverse gevoeligheden (scholen, jeugdbewegingen, sportverenigingen, pers, sociale dienstverlening, liefdadigheidsinstellingen, enz.). Een schoolvoorbeeld is Antwerpen, waar de sociale en religieuze belangen meer dan elders met elkaar verweven zijn. Naar schatting zou ongeveer 80 % van de Antwerpse Joden lid zijn van een religieuze gemeenschap en zo goed als 90 % van de leerplichtige kinderen voltijds Joods onderwijs volgen.

Algemeen mogen we stellen dat sinds de oprichting van de staat Israël in 1948 – en nog meer sinds juni 1967 – het onderscheid tussen zionisten en niet-zionisten

binnen de Belgisch-Joodse gemeenschap geleidelijk aan is vervaagd. Het overgrote deel van de Joodse organisaties in ons land heeft een zeer hechte band met Israël, dat wordt beschouwd als bron van de Joodse cultuur en spiritualiteit. Welke impact dit nieuwe begrip van de Joodse identiteit op de gemeenschappen heeft, is te lezen in BOK (W.). Verstremgeling van het godsdienstige en het wereldlijke in de Belgische Joodse milieus, in *Tijdschrift voor Sociologie*, 1986, nrs. 1-2, p. 365-380.

Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste representatieve organisaties van de Joodse gemeenschap in België.

2.3.1. *Het Comité de Coordination des Organisations juives de Belgique (CCOJB)*

Het CCOJB werd in 1971 opgericht met de bedoeling de Joodse gemeenschap in België op politiek niveau te vertegenwoordigen en richt zich vooral op de Joden als etnie en als volk. Het maakt deel uit van het Joods Wereldcongres, de belangrijkste vertegenwoordiging van de Joodse bevolking op wereldschaal. Het comité overkoepelt naast nationale Joodse verenigingen ook geloofsgemeenschappen en de meeste grote Joodse organisaties in Brussel. In 1995 richtte het comité samen met zijn Antwerpse tegenhanger de Belgische afdeling op van de *World Jewish Restitution Organization* (WJRO), die opkomt voor de Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog het slachtoffer waren van plunderingen.

2.3.2. *Forum der Joodse Organisaties*

Deze organisatie werd opgericht in 1994 als Antwerpse tegenhanger van het CCOJB. Het Forum werpt zich op als spreekbuis en vertegenwoordiger van de joodse organisaties (en van hun religieuze stromingen) bij de lokale Antwerpse en bij de regionale Vlaamse overheden. Ingeplant te Antwerpen, is het er tot nu toe echter niet in geslaagd alle strekkingen van het Antwerpse joodse leven te federeren.

2.3.3. *Sociale werking*

Kort na de bevrijding in 1944 werd de hulporganisatie AIVG (*Aide aux Israélites Victimes de la Guerre*) opgericht om de slachtoffers van deportaties en plunderingen materiële en sociale ondersteuning te bieden. In 1961 nam de Joodse Sociale Dienst deze taak over. Een boek dat hieraan is gewijd: MASSANGE (C.). *Bâtir le lendemain. L'Aide aux Israélites Victimes de la Guerre et le Service Social Juif de 1944 à nos jours*. Brussel, 2002.

De in 1952 opgerichte *Centrale d'Oeuvres Sociales Juives* biedt financiële steun aan een twintigtal sociale, educatieve en culturele organisaties en instituten. Zie: MASSANGE (C.). *La création de la Centrale d'Œuvres sociales juives ou comment animer une conscience sociale*, in *Les Cahiers de la Mémoire contemporaine*, 2002, nr. 4, p. 163-224.

In 1920 werd in Antwerpen het Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon opgericht, kort "de Centrale". Dankzij een uitgebreid sociaal netwerk (met kinderdagverblijven, rusthuizen, enz.) slaagt de orga-

nisatie erin om een groot deel van de sociale noden van de Joodse bevolking in Antwerpen te lenigen. Een studie hierover: FREY (M.). *Een joodse solidariteitsbeweging te Antwerpen: de Centrale, 1925-1940*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG, 1975.

Er bestaan nog andere (kleinere) liefdadigheidsinstellingen, verspreid over de verschillende Joodse gemeenschappen in ons land. Van 1860 tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was bv. de *Alliance Israélite Universelle* zeer actief.

2.4. Politieke organisaties

De *Zionistische Federatie van België*, opgericht in 1905, is de belangrijkste federatie van joodse politieke organisaties van het land, die de Belgische tegenhangers zijn van de politieke partijen die vertegenwoordigd zijn in het Israëliësch parlement. Ze overkoepelt de verschillende Belgische zionistische groeperingen en hun jeugdbewegingen, verenigd in het *Brith Irgounim Ha'haloutsim*. Daarnaast zijn er organisaties die geld inzamelen voor de ontwikkelings- en milieuprojecten in Israël (*Keren Hayessod, Keren Kayemeth LeIsraël, Wizo*, enz.).

Organisaties zoals het communistische *Solidarité Juive* en de socialistisch-antizionistische *Bund*, die vooral in Brussel tot kort na de Tweede Wereldoorlog een relatief belangrijke politieke rol speelden, bestaan intussen niet meer. Niettemin blijft de *Union des Progressistes Juifs de Belgique* (UPJB) een progressistische en autonome stroming vertegenwoordigen. Ze is als het ware de erfgenaam van de naoorlogse joodse extreemlinkse tendens. Een werk werd gewijd aan haar ideologische en culturele omgeving en aan haar inplanting in de herinnering aan de joodse weerstand tijdens de nazi-bezetting:

LAPIOWER (A.). *Libres enfants du ghetto, 1944-1978: autour d'une organisation de jeunesse juive progressiste à Bruxelles, USJJ-UJJP*. Brussel, 1989.

2.5. Religieuze en culturele verenigingen en sportverenigingen

De belangrijkste religieuze organisatie, die al sinds 1912 in België (vooral in Antwerpen) actief is en waarop de Antwerpse gemeente *Machsike Hadass* zich beroept, is de *Agoudat Israël*. Eveneens in de metropool herbergt het *Romi Goldmuntz Centrum* tal van culturele activiteiten van de joodse gemeenschap. In Brussel bestaat er het *Centre Communautaire Laïc Juif* (dat de *Espace Yitsh'ak Rabin* herbergt). Dit Centrum vertegenwoordigt niet de meerderheidsstroming van de joodse hoofdstedelijke bevolking, maar toch bekleedt het een vooraanstaande plaats, door zijn steun aan de joden uit de Sovjet-Unie in de jaren 1970 en 1980, alsook door zijn pioniersrol in de dialoog tussen Israelis en Palestijnen.

Twee andere Joodse culturele instellingen in de hoofdstad zijn de *Cercle Ben Gourion* (met zijn *Radio-Judaïca*, de enige Joodse radiozender in België) en het *Maison de la Culture juive*.

Verder zijn ook de organisaties *Foyer israélite de Charleroi* en *Foyer israélite de Liège* het vermelden waard, net als de over heel België (maar vooral in Brussel) actieve *Union des Etudiants juifs de Belgique* en de Belgische afdeling van de internationale organisatie *B'nai B'rith*, met zijn zogenaamde *Anti-Defamation League*,

die waakt over eventuele uitingen van racisme of antisemitisme. De belangrijkste Joodse sportvereniging, tot slot, is de *Maccabi*, die activiteiten organiseert in Brussel en Antwerpen.

2.6. Archieven

2.6.1. *De Israëlitische eredienst*

Tal van openbare instellingen houden archieven bij over de betrekkingen die de Israëlitische eredienst in het verleden onderhield met de overheid. Een overzicht hiervan is terug te vinden in:

SIMON (A.). Israël en Belgique, in *Histoire juive contemporaine*. Brussel, 1964, p. 39-58.

De belangrijkste collectie archieven over de Israëlitische eredienst wordt bewaard door de FOD Justitie (Directie erediensten, giften en legaten), het enige fonds waarvan een inventaris is opgemaakt. Deze inventaris werd opgemaakt door Catherine Weill en gepubliceerd door het Centre national des Hautes Etudes juives (*Inventaire des archives du culte israélite. Ministère de la Justice, 1830-1971*. Brussel, z.j.). Tot de archiefstukken behoren o.a. jaarverslagen, -rekeningen en budgetten van de Israëlitische gemeenten en het Consistorie en documenten uit hun briefwisseling met de overheid.

Ook in de volgende federale instellingen worden archieven bewaard die verband houden met de Israëlitische eredienst: FOD Justitie (Israëlitische gevangensaalmoezeniers), Ministerie van Landsverdediging (Legermuseum: Israëlitische militaire aalmoezeniers), FOD Volksgezondheid (Israëlitische ziekenhuis-aalmoezeniers), FOD Buitenlandse zaken (archieven van de erediensten en het openbaar onderwijs van het vroegere Ministerie van Koloniën voor de joodse gemeenschappen van Congo en Ruanda-Urundi) en het vroegere Ministerie van Openbaar onderwijs (archieven van de Administratie voor Schone kunsten met betrekking tot de bouw en het onderhoud van de synagogen). Zij hebben hun archiefbestanden toevertrouwd aan het Algemeen Rijksarchief (ARA).

De instellingen van de gemeenschappen en de provincies bezitten archieven in verband met de lessen Israëlitische godsdienst en met de gesubsidieerde joodse scholen. De meeste bronnen vindt men echter terug in de archieven van de steden en gemeenten waar erkende Israelitische Gemeenten gevestigd zijn: vooral in de bestanden betreffende de erediensten, het openbaar onderwijs, de kerkhoven, de begrafenis, de schone kunsten, de gemeentelijke eigendommen, de openbare werken, de liefdadigheid en de betwiste zaken.

Archieven van agglomeraties, arrondissementscommissariaten en provincies kunnen eventuele lacunes opvullen.

Daarnaast kunnen ook verslagen van gemeentelijke en provinciale raden extra informatie bieden, vooral dan over rekeningen en budgetten en de opbouw en het onderhoud van synagogen. Ook het archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) bevat documenten en plannen m.b.t. tot de synagogen die werden opgericht met steun van de overheid. Tot slot zijn OCMW's over het algemeen ook geneigd dossiers te archiveren die verband houden met de verschillende erediensten.

Daarnaast mogen ook de verschillende buitenlandse archieven over de geschiedenis van de Belgische Joden niet over het hoofd worden gezien: de *Archives nationales* in Parijs (reeks F over het algemeen bestuur in Frankrijk, en met name onderdeel F 19 over de protestantse en de Israëlitische eredienst in de buitenlandse departementen), de archieven van het *Consistoire central israélite de France* (voor de Franse periode), het Rijksarchief voor de Centrale Regeringsarchieven vanaf 1795 in Den Haag (het Departement voor Hervormde en andere Erediensten behalve de Rooms-Katholieke) en ten slotte het Rijksarchief van Maastricht voor de Hollandse periode.

2.6.2. *Het Centraal Israëlitisch Consistorie*

De archieven van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België (www.jewishcom.be) zijn over het algemeen niet toegankelijk voor het publiek. Tot op heden werd er nog geen inventaris van opgemaakt, al volgen ze wel een zekere indeling. Ze omvatten verslagen van vergaderingen van 1832 tot vandaag, de briefwisseling met de Israëlitische gemeenten in ons land en een reeks archiefbeelden (uitzendingen geproduceerd als zendgemachtigde verenigingen van de RTBF en de VRT).

Het Consistorie houdt ook archieven in bewaring waarvan de Joodse gemeenschap in België tijdens de Tweede Wereldoorlog was beroofd. Het betreft documenten die naar Berlijn waren overgebracht, later in beslag werden genomen door de Russen, en die ten slotte door laatstgenoemden werden teruggegeven. In het kader van het restitutiebeleid van de ontvreemde Joodse bezittingen wist het Consistorie de archieven terug te vorderen. Van deze archiefstukken werd wel een inventaris opgemaakt:

SCHREIBER (J.-Ph.). Les archives du judaïsme belge conservées à Moscou, in *Les Cahiers de la Mémoire contemporaine*, 2000, nr. 2, p. 145-161.

De enige bronnenpublicaties zijn de korte memoires van Jacques Wiener, die van 1884 tot 1899 voorzitter was van het Consistorie. Deze werden gepubliceerd in de catalogus van het Joods Museum van België: *Médailles à thème juif de Belgique. Joodse penningen in België*. Brussel, 1997.

Sommige archiefbestanden van het Consistorie zijn uiteindelijk in het buitenland terechtgekomen, in de *Central Archives for the History of the Jewish People* in Jeruzalem, waar met name de archieven van opperrabbin Ullmann en Itsh'ak Prins bewaard worden. Dit depot bewaart eveneens archieven van het Centraal Israëlitisch Consistorie van Frankrijk die het Belgisch jodendom aanbelangen. Het gaat hier om briefwisseling tussen het Centrale Consistorie en de departementale Consistories van Krefeld en Trier, waarvan de Israëlieten van de zogenaamde Belgische departementen afhingen (1808-1813).

2.6.3. *Religieuze gemeenten*

Geen enkele gemeente beschikt over een geordend of geïnventariseerd archiefbestand. De gemeenten worden nochtans verondersteld volgende documenten te bewaren: de briefwisseling met het Consistorie en met de burgerlijke overheid, hun statuten en reglementen van inwendige orde, hun begrotingen en rekeningen,

de registers van de processen-verbaal van de vergaderingen van hun beheer-raden en van de algemene vergaderingen (die om de drie jaar moeten gehouden worden), alsook de leden-, huwelijks- en overlijdensregisters. Elke gemeente telt bovendien een of meerdere aangesloten verenigingen (filantropische verenigingen, begrafenismaatschappijen, enz.) die eveneens archieven voortbrengen. Ten slotte publiceren de meeste onder hen jaarboeken en periodieke publicaties (zie hieronder). De sermoenen van de rabbijnen, die vroeger gepubliceerd werden, evenals de gebedsritussen, kunnen teruggevonden worden in de bibliotheken van de gemeenten of in de openbare bibliotheken.

2.6.4. *Verdwenen gemeenten*

Onuitgegeven documenten van gemeenten die eertijds door de Staat erkend waren, maar ondertussen verdwenen zijn (Borgerhout) of van gemeenten die een vruchteloze erkenningsprocedure instelden (religieuze congregaties van Antwerpen en van Brussel, alsook te Namen en te Seraing) kunnen teruggevonden worden in de archieven van het Consistorie en in de archieven van de hoger vermelde openbare instellingen.

2.7. *Joods onderwijs; onderzoeks- en onderwijsinstellingen*

Naast de reeds vermelde bronnen en de archieven van de verschillende onderwijsinstellingen, hebben ook de volgende archieven betrekking op het Joodse onderwijs in ons land: de archieven van het Ministerie voor Onderwijs van de Vlaamse en de Franstalige Gemeenschap (documenten over de inspectie van de Israëlitische godsdienstlessen in de onderwijsinstellingen van het officieel onderwijs) en de archieven van het Ministerie van Binnenlandse zaken (openbaar onderwijs) in het ARA.

In het Brusselse *Institut d'Etudes du Judaïsme* (www.ulb.ac.be/phil/judaism) is een deel van Max Gottschalks archief ondergebracht, dat hoofdzakelijk bestaat uit documenten van de comités voor Joodse vluchtelingen, waarmee de vroegere voorzitter van het Consistorie tussen 1933 en 1940 belast was. Het Instituut beschikt ook over een uitgebreide collectie mondelinge opnamen met betrekking tot het Belgische Jodendom voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. De bibliotheek van het Instituut telt verschillende werken over het Belgische Jodendom en houdt Belgisch-Joodse tijdschriften bij.

Naast het Jodenregister, dat in 1940 op Duits bevelschrift door de Belgische gemeenten werd opgesteld, heeft het Joods Museum van België (www.new.mjb-jmb.org) de volgende bronnen in zijn bezit: de archieven van het *Comité israélite des Réfugiés Victimes des Lois raciales* (COREF); archieven van het *Office Palestinien* (1945-1949); documenten over de twee internationale bijeenkomsten van Joodse gemeenschappen in 1971 en 1976 ten gunste van de Sovjet-Joden; een deel van de archieven van de *Bund* in België (1946-1970), van de Belgisch-Israëlitische Kamer van Koophandel (1948-1996), het *International Rescue Committee* (1956-1965) en de *Cercle culturel et sportif juif* (1959-1966), later omgedoopt tot het *Centre communautaire laïc juif*. Het Joods Museum bezit ook een reeks persoonlijke documenten, beeldmateriaal over de geschiedenis en het patrimonium van de Belgische Joden (een fototheek met 12.000 foto's van 1880 tot nu en

meer dan 4000 affiches van 1878 tot nu), een kopie op microfilm van de David Trocki-archieven (een verzameling documenten over de Joden in België en hun organisaties tijdens het interbellum, waarvan de originele exemplaren zich in New York bevinden) en een unieke collectie Jiddische boeken, uitgegeven in België.

Het documentatiecentrum van het Joods Museum van Deportatie en Verzet te Mechelen (www.cicb.be) verzamelt alle informatie over de Holocaust. Het centraliseert en digitaliseert archiefbronnen over de vervolging en de deportatie van de Belgische Joden. Zo nam het centrum het Jodenregister van Groot-Antwerpen en van België onder handen, alsook de “*SIPO-SD*”-steekkaarten voor Joden die het voorwerp waren van raciale vervolging door de Duitse veiligheidsdienst.

Het museumarchief omvat verder ook documenten van de “Vereeniging der Joden in België” (VJB), relikwieën van gedeporteerden, een fotoverzameling en audio- en videomateriaal met o.a. interviews.

Het *Musée de la Communauté israélite de Liège (Musée Serge Kruglanski)* houdt op zijn beurt archiefmateriaal in bewaring over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Luik en beschikt over een getypte catalogus.

2.8. Joodse organisaties

In de archieffondsen van de openbare instellingen kunnen we de documentatiebronnen over het sociologische aspect van de Joodse gemeenschap natuurlijk wel afbakenen, maar de contouren blijven vaag.

Twee archieffondsen over de geschiedenis van de Joodse immigranten in België (1830-1940) zijn niettemin het vermelden waard: de algemene en individuele dossiers van de Vreemdelingenpolitie uit de archieven van de Staatsveiligheid en Dienst Vreemdelingenzaken, grotendeels overgedragen aan het ARA, en de naturalisatiedossiers in de archieven van het Ministerie van Justitie, eveneens toevertrouwd aan het Rijksarchief of nog in bewaring bij de FOD Justitie.

Van de verschillende organisaties die de Joodse gemeenschap in België vertegenwoordigen, is er op één uitzondering na geen enkele die tot dusver een archief heeft aangelegd of documentatiemateriaal over zijn geschiedenis heeft gepubliceerd. Het Franstalige *Comité de Coordination des Organisations juives de Belgique* (CCOJB, zie 2.3.1.) is de uitzondering op de regel. Nadat een groot deel van de documenten verloren ging, heeft het Comité (www.ccojb.be) zijn archief opnieuw aangelegd en een gedetailleerde inventaris opgesteld. Op aanvraag stelt het Comité zijn archief open voor het publiek.

Het Forum der Joodse Organisaties (www.fjo.be) heeft tot op heden nog geen archief aangelegd. Een deel van de archieven van het AIVG (*Aide aux Israélites Victimes de la Guerre*) werd overgedragen aan de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers van de FOD Sociale zekerheid; het andere deel is nog in het bezit van de Joodse Sociale Dienst die de archieven klasseert maar niet openstelt voor het publiek. Een groot gedeelte van de archieven van de Alliance Israélite Universelle met betrekking tot België wordt bewaard in de archiefdiensten van de moederinstelling te Parijs.

De Zionistische Federatie van België beschikt zelf niet over een documentatiecentrum. Een groot deel van de archieven over het zionisme in België is ondergebracht in de *Central Zionist Archives* in Jeruzalem. Daarnaast bevatten de uit

Moskou teruggevorderde archieven (zie hierboven) informatie over de zionistische organisaties in België tijdens het interbellum.

2.9. *Privécollecties*

Verschillende openbare en private instellingen beschikken over privéarchieven van bekende en minder bekende leden van de Belgische Joodse gemeenschap: het Algemeen Rijksarchief, het Antwerpse Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven (AMVC) / Letterenhuis en de archieven van de ULB.

2.10. *De Tweede Wereldoorlog*

Tussen 1940 en de Bevrijding stelden de Duitse raciale verordeningen een einde aan de levensruimte waarvan het jodendom in België genoot sinds de Grondwet van 1831. We zullen hier echter niet verder ingaan op het gruwelijke lot van de joodse bevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hierna volgt enkel de opsomming van de archiefbestanden die betrekking hebben op het lot van de joodse bevolking in België tijdens de bezetting. Zie ook:

STEINBERG (M.), SCHRAM (L.). Les archives de la Shoah en Belgique, in FREDJ (J.), ed. *Les archives de la Shoah*. Parijs, 1998, p. 77-95.

De Dienst Archieven en Documentatie van de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers bij de FOD Sociale zekerheid beheert een groot aantal (hoofdzakelijk Duitse) originele archiefstukken en kopieën over o.a. de deportatie van de Joden en de plundering van hun bezittingen. Zie: NEFORS (P.). *Inventaire des archives du Service des victimes de la guerre – Inventaris van het archief voor de Dienst voor de oorlogsslachtoffers*. Brussel, 1997. De dienst bewaart ook een reeks persoonlijke dossiers, met name documenten van de Dienst Documentatie en Opzoeken en de dienst bevoegd voor “statuten van nationale erkentelijkheid”.

Het Ministerie van Defensie bewaart op zijn beurt individuele dossiers van (onder meer) Joodse verzetsstrijders. De archieven van het Auditoraat-generaal bij het Militair Gerechtshof te Brussel bevatten verschillende verklaringen die zijn afgelegd in het kader van de gevoerde naoorlogse processen (de zogenaamde “overtuigingsstukken” gevoegd bij de procesbundels betreffende gevallen van collaboratie met de bezettende overheden tijdens de jaren 1940-1944). Noemenswaardig zijn bv. de archiefstukken bij het gerechtelijk onderzoek rond de “Vereeniging der Joden in België” (VJB), die in 1941 door de nazi’s was opgericht. Het betreft archieven van de VJB die door het Auditoraat-generaal in beslag waren genomen en die, nadat het onderzoek uitmondde in een buitenvervolginstelling, aan het *Centre national des Hautes Etudes juives* (het huidige *Institut d’Etudes du Judaïsme* aan de ULB) zijn overgedragen. Deze archieven vormden een belangrijke bron voor de volgende studie: SCHREIBER (J.-Ph.), VAN DOORSLAER (R.), eds. *De curatoren van het getto. De Vereniging van de joden in België tijdens de nazi-bezetting*. Tielt, 2004. Er bestaat ook een korte studie over: KATZELLENBOGEN. *Travail sur les archives de l’AJB*. Brussel, niet gepubliceerd, z.j. Nog een studie in dit verband: DONNET (M.). *Le procès de l’AJB n’aura pas lieu, analyse du dossier 8036/44 de l’Auditorat Militaire de Bruxelles*. Leuven, onuitgegeven verhande-

ling KUL, 1993. De Dienst Archieven en Documentatie van de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers heeft kopieën van deze dossierstukken in zijn bezit.

Het Archief van de Stad Brussel en dat van Antwerpen bevatten meerdere dossiers over het lot van de Joden tijdens de nazi-bezetting. In de Brusselse archieven komen bv. documenten voor over de inbeslagname van onroerend goed tussen 1940 en 1944 (archieven afkomstig van het Ministerie van Openbare werken en Wederopbouw). Het Rampenfonds bewaart archieven van de Zelfstandige Kas voor Oorlogsschade, waaronder verschillende individuele dossiers over beschadigde want door de bezetter als “Joods” beschouwde goederen. Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) beschikt over een hele collectie originele archiefstukken over de oorlog en met name over de Jodenvervolging, waaronder kopieën van Duitse archieven en de archieven van het *Devisenschutzkommando* (o.a. verantwoordelijk voor de inbeslagname van diamantvoorraden in Antwerpen). Meer hierover in: LAUREYS (E.). *Meesters van het diamant. De Belgische diamantsector tijdens het nazibewind*. Tielt, 2005.

De archieven en documentatiecentra van Belgische verzetsorganisaties bevatten dossiers die getuigen van de Joodse deelname aan het gewapende burgerverzet. De archief- of documentatiediensten van de vaderlandslievende verenigingen, onder meer de archieven van het Onafhankelijkheidsfront (waarbij het Comité de Défense des Juifs aangesloten was) in zijn Nationaal Museum van de Weerstand te Brussel, bezitten dossiers met betrekking tot de aanwezigheid van leden van de joodse gemeenschap in de civiele en gewapende weerstandsbeweging.

Zoals reeds eerder vermeld, heeft het Joods Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen ook een documentatie- en onderzoekscentrum ingericht. Verder is ook het Parijse *Centre de Documentation juive contemporaine* een belangrijke bewaarplaats van archieven over de vervolging en deportatie van de Belgische Joden, net als het *Landgericht* van het Duitse Kiel, waar het proces plaatsvond tegen de verantwoordelijken van de deportatie van de Joden in België. Over dit proces bestaan de volgende drie publicaties:

STEINBERG (M.). *Dossier Bruxelles-Auschwitz. La police ss et l'extermination des Juifs de Belgique*. Brussel, 1980.

KLARSFELD (S.), STEINBERG (M.), eds. *Dokumente. Die Endlösung der Judenfrage in Belgien*. Parijs-New York, 1980 (verzameling van de belangrijkste Duitse archiefstukken).

KLARSFELD (S.), STEINBERG (M.). *Le Mémorial de la déportation des Juifs de Belgique*. Brussel-New York, 1982 (historisch overzicht van de deportatieknoeven).

Een aantal verenigingen tracht de herinnering aan de Jodenvervolging in België tijdens de nazibezetting levendig te houden, zoals de *Union des Déportés juifs et Ayants-Droits de Belgique*, de *Union des anciens Résistants juifs de Belgique*, de vereniging *L'Enfant caché* en de Stichting voor de eigentijdse herinnering (SEH, zie www.fmc-seh.be). Sommige hiervan (zoals de SEH) beschikken over een verzameling mondelinge getuigenissen en een documentatiecentrum dat op aanvraag wordt opengesteld voor het publiek. Kort na de oorlog publiceerde *L'Amicale du Comité de Défense des Juifs* documenten over de activiteiten van de Joodse verzetsbeweging tijdens de bezetting:

DE LATHOUWER (R.). *Comité de défense des Juifs – CDJ. Témoignages et documents recueillis entre 1947 et 1951*. Brussel, 1951 (gepolycopieerd).

Een algemene bibliografie handelt over deze periode, maar stopt in 1995:

SCHREIBER (J.-Ph.), VAN DOORSLAER (R.). Bibliographie sélective de l'histoire des Juifs de Belgique, 1918-1945, in VAN DOORSLAER (R.), ed. *Les Juifs de Belgique, de l'immigration au génocide, 1925-1945*. Brussel, 1995, p. 225-240.

Voor de rest kan men raadplegen:

1940-1944: *les années ténébres: déportation et résistances des Juifs en Belgique. Catalogue de l'exposition du Musée Juif de Belgique*. Brussel, 1992.

GRIFFIOEN (P.), ZELLER (R.). *Jodenvervolging in Nederland en België tijdens de Tweede Wereldoorlog in vergelijkend perspectief*. Amsterdam, 1993.

KLESS (S.). *The Rescue of Jewish Children in Belgium during the Holocaust*. Oxford, 1988.

MICHMAN (D.). Les mouvements de jeunesse sionistes en Belgique durant l'occupation allemande. Etude d'un point de vue comparatif, in VAN DOORSLAER (R.), ed. *Les Juifs de Belgique, de l'immigration au génocide, 1925-1945, op.cit.*, p. 173-192.

MICHMAN (D.), ed. *Belgium and the Holocaust: Jews, Belgians, Germans*. Jerusalem, 1998.

STEINBERG (L.). *Le comité de défense des Juifs en Belgique, 1942-1944*. Brussel, 1973.

STEINBERG (M.). *Hulde van de Joden van België aan hun helden en redders 1940-1945. Uitroeiing, redding en verzet van de Joden van België*. Brussel, 1979.

STEINBERG (M.). *L'étoile et le fusil: 1942. Les 100 jours de la déportation des juifs de Belgique*. Brussel, 1984.

STEINBERG (M.). *L'étoile et le fusil: la question juive, 1940-42*. Brussel, 1983.

STEINBERG (M.). *L'étoile et le fusil (3e partie). La traque des juifs*. Brussel, 1986, 2 dln.

STEINBERG (M.). *Un pays occupé et ses Juifs. Belgique entre France et Pays-Bas*. Brussel, 1998.

STEINBERG (M.). *La persécution des Juifs en Belgique (1940-1945)*. Brussel, 2004.

De laatste jaren lagen parlementaire initiatieven aan de basis van wetenschappelijk onderzoek naar de plundering van joodse goederen en naar de eventuele verantwoordelijkheden van de Belgische overheden aangaande de vervolging van de joodse bevolking tijdens de oorlog. Dit onderzoek mondde uit in een verslag: *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolging in België. Spoliatie – Rechtsherstel. Bevindingen van de Studiecommissie. Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse Gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*, Brussel, Diensten van de Eerste Minister, 2001 (ook in Franse uitgave); alsook in een aanvullend verslag: *Onderzoek in de culturele instellingen in België. Bevindingen van de Studiecommissie. Complementair verslag bij de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*. Brussel, Diensten van de

Eerste Minister, Studiecommissie voor de joodse goederen; alsook in volgende publicatie:

VAN DOORSLAER (R.), DEBRUYNE (E.), SEBERECHTS (F.), WOUTERS (N.). *Gewillig België. Overheid en jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog.* Amsterdam-Antwerpen, 2007.

De gevolgen van de oorlog voor het joodse leven komen aan bod in:

VAN DE LOUW (G.), ed. *Juifs des Flandres et de Hollande: 1945-1995...*, in *Études inter-ethniques, Annales du CESERE*, nr. 13, 2000.

3. Publicaties

3.1. Statuten, reglementen, jaarboeken

Bij hoger vernoemde instellingen werden ook hun lopende publicaties vermeld. Wat betreft de periode 1830-1914, vindt men de volledige lijst van uitgegeven sermoenen, activiteitsverslagen, reglementen en statuten in:

SCHREIBER (J.-Ph.). *Politique et religion: le Consistoire central israélite de Belgique au XIXe siècle, op. cit.*, p. 406-414.

3.2. Periodieke publicaties

Tot voor kort was het enige joodse weekblad in het naoorlogse België het *Belgisch Israëlitisch Weekblad* (Antwerpen, 1954-2006). Het werd opgevolgd door het maandblad *Joods Actueel* (2007-). De joodse pers kende echter een bloeiend bestaan sinds het begin van de 19^e eeuw, met niet minder dan 150 titels tijdens het interbellum, waaronder verschillende dagbladen. Over de geschiedenis van de joodse pers, zie:

DRATWA (D.). Aux origines du sionisme en Belgique: le «Petit Maccabi» de Joseph Marcou-Baruc, in *Revue des Etudes Juives*, januari-juni 1984, nrs. 1-2, p. 135-144.

KRAJZMAN (M.). *La presse juive en Belgique et aux Pays-Bas.* Brussel, 1975.

WEINSTEIN (M.). *Quelques aspects de la presse juive en Belgique entre 1930 et 1940.* Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB, 1973.

SZAJKOWSKI (Z.). Di umlegale Yidishe Presse in Belgie beet der Daytsher Okupatsie, in *Yivo Bleter, Journal of the Jewish Scientific Institute*, sept.-okt. 1945, nr. 1; zomer 1946, nr. 2.

Het werk van Maurice Krajzman herneemt (en werkt verder uit) een repertorium van de joodse pers door:

SZAJKOWSKI (Z.). Bibliography of Jewish Periodicals in Belgium, 1841-1959, in *Studies in Bibliography and Booklore* [of the Cincinnati Library of Union College], juni 1960, nr. 3, p. 103-122.

Een herziene en uitgebreide versie verscheen in:

DRATWA (D.). *Répertoire des périodiques juifs parus en Belgique de 1841 à 1986.* Brussel, 1987.

3.2.1. Religieuze gemeenschappen

Het Consistorie publiceert sinds 1995 het driemaandelijks blad *Nouvelles Consistoriales – Consistoriaal Nieuwsblad* (Brussel). De Israëlitische gemeenschap van Antwerpen *Shomre Hadass* publiceerde gedurende verschillende jaren het tijdschrift *Hakehila* (Antwerpen, 1983-1987). De gemeenschap *Machsike Hadass* publiceert *Chabbat be Chabbato* (Antwerpen, 1996-) en een officieus orgaan, *Lema'an Teida* (Antwerpen, 2004-). De Israëlitische gemeenschap van Brussel publiceert het driemaandelijks *Kehilatenou* (Brussel, 1949-), de sefardische gemeenschap Brussel het tweemaandelijks *Sépharade* (Brussel), de gemeenschap van Waterloo het tweemaandelijks *Les activités de la CIWABS* (Waterloo) en die van Charleroi het bulletin *Chema – Ecoute* (Charleroi, 1979-). De liberale Israëlitische gemeenschap publiceert *Shofar. Revue mensuelle du judaïsme libéral de Belgique* (Brussel, 1965-) en de gemeenschap *Beth 'Habad – Loubavitch* van Antwerpen het tijdschrift *Be'or ha'Hasidous*.

3.2.2. Organisaties

Het Institut d'Etudes du Judaïsme publiceert het driemaandelijks bulletin *Nouvelles de l'Institut d'Etudes du Judaïsme – Institut Martin Buber* (Brussel, 1970-). Het Comité de Coordination des Organisations juives de Belgique publiceert het tweemaandelijks *CCOJB – News* (Brussel, 1994-). Het Forum publiceert een *Nieuwsbrief* (Antwerpen, 1995-) In Brussel, publiceert de Service social juif een maandschrift: *Carrefour* (Brussel, 1990-). De Centrale van joodse sociale werken / Centrale d'Œuvres sociales juives publiceert sinds 1953: *La Centrale* (Brussel), zoals zijn Antwerpse pendant sinds 1923 het tweewekelijks tijdschrift *De Centrale* (Antwerpen). De Fédération sioniste de Belgique publiceert een weekblad, *Fax de Jérusalem et du monde juif* (Brussel), dat de *Tribune Sioniste*, orgaan van de Federatie sinds 1952, in 1989 heeft vervangen. De Union des Progressistes juifs de Belgique publiceert het driemaandelijks tijdschrift *Points Critiques* (Brussel, 1979-). Het Romi Goldmuntz Centrum publiceert het maandblad *Forum* (Antwerpen, 1971-). Het Centre communautaire laïc juif geeft sinds 1965 een van de belangrijkste Franstalige joodse tijdschriften uit: *Regards* (Brussel). Het Cercle Ben Gourion publiceert sinds 1986 het maandblad *Contact-J*, opvolger van *CBG-Info* (Brussel, 1978-). De Union des Etudiants juifs de Belgique heeft als spreekbuis *Kadima* (Brussel, 1977-). Ten slotte geeft het Europees Sefardisch Instituut het maandblad *Les Echos de l'Institut* (Brussel, 1996-) en het driemaandelijks *Los Muestrros – La Boz de Los Sefaradim* (Brussel, 1990-) uit.

3.3. Gedenkpublicaties

Verschillende gelegenheidsuitgaven werden verzorgd door het Consistorie, onder meer:

Consistoire Central Israélite de Belgique, 1808-1959. Cérémonie commémorative du 150e anniversaire du CCIB. Brussel, 1958.

Consistoire Central Israélite de Belgique. 175e anniversaire du CCIB. Z.p., z.j.

Over de Israelitische Gemeenschap van Brussel werd een historiek geschreven, uitgegeven naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de grote synagoge:

La Grande Synagogue de Bruxelles. Contributions à l'histoire des Juifs de Bruxelles, 1878-1978. Brussel, 1978, 1995².

De Israelitische gemeenschap van Antwerpen *Shomre Hadass* heeft een boek gepubliceerd over haar geschiedenis sinds de wettelijke erkenning:

MARINOWER (A.). *Eeuwfeest van de Israëlitische gemeente Antwerpen, 1876-1976.* Antwerpen, 1976.

Dit werk bevat de reproductie van enkele archiefdocumenten betreffende de gemeenschap (dat is ook het geval van *100 jaar Hoofdsynagoge Bouwmeesterstraat, 1893-1993.* Antwerpen, 1993).

Hetzelfde gebeurde met de Israëlitische gemeenschap van Luik:

La Synagogue de Liège 1899-1999. Contribution à l'histoire du judaïsme liégeois. Luik, 1999.

In Antwerpen werd het Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon herdacht door:

VAN RANSBEEK (R.). *50 jaar centraal beheer van Joodse weldadigheid en maatschappelijk hulpbetoon, 1920-1970.* Antwerpen, 1970.

KATZ (A.). *75 jaar Centrale. Armoede en uitsluiting ... een uitdaging.* Antwerpen-Rotterdam, 1995.

De sportclub *Maccabi* vierde zijn jubileum met een publicatie:

Gouden Jubileum – Maccabi Antwerpen, 1920-1970. Z.p., z.j. (1970).

Ten slotte werd een brochure uitgegeven in 1953 (in het yiddish) om de actie van Solidarité Juive te herdenken:

Fertsen Yor Yidische Solidaritet 1939-1953. Brussel, 1953.

